

O'ZBEKISTON XALQ AMALIY SAN'ATI VA UNING RIVOJLANISHI

Jumaniyozova Dinora G'ayrat qizi

UrDPI Filologiya va san'at fakulteti

Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston xalq amaliy san'ati va uning rivojlanish bosqichlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Tasviriy san'at, amaliy san'at, yog'och, metall, kashtachilik, gilamdo'zlik.

O'zbek xalqining amaliy me'morchilik san'ati o'ziga xos boy an'analarga ega. Bizning davrimizga qadar yetib kelgan amaliy me'morchilik san'ati asarlari rang-barang va xilma-xildir. Bular kulollik buyumlari, ipakdan, jundan to'qilgan gazlamalar, harxil gilamlar va palos-lar; yog'och va metallardan ishlangan uy-ro'zgor ashyolari, gul chekib o'yilgan marmar tosh buyumlari, badiiy kashta bilan bezalgan so'zanalar, guldor jiyaklar, zarhal kashtalar, turli xil do'ppilar va boshqalardir.

Amaliy san'atning bu qayd etilgan turlari har manzilning o'ziga xos mahalliy xususiyatlariga ega bo'lib, shakl va naqsh bo'yoqlarida aks ettiriladi. Bu esa ustalar orasida o'ziga xos ishlov buyumlari va xilma-xil bezash asboblari mavjudligidan dalolat beradi.

O'zbekistonda amaliy san'atning kashtachilik, gilam, palos to'qish va zardo'zlik kabi turlari tobora taraqqiy etib bormoqda.

O'zbekiston o'zining rang-barang shoyi, atlas, beqasam, xon atlas va boshqa turli buyumlari bilan uzoq asrlardayoq nom chiqarib kelgan. Hozirgi vaqtda badiiy to'qimachilik san'ati Marg'ilon, Farg'ona, Namangan, Sa-marqand va Buxoro shaharlarida juda rivojlangan.

Badiiy to'qimachilik sohasining asosiy shoxobchalaridan bo'lgan gilamchilik san'ati ham keng tarqalgan. Mohirlik bilan tayyorlangan gilamlar, paloslar, sholcha-lar xalq to'qimachilik san'ati asosida har manzilda turli shakllarda to'qiladi. Qarshi va Koson tumanlarida rang-barang bo'yoq va geometrik shakldagi guldor sholchalar, Samarqand viloyati tumanlarida uzun patlik julqirs shakldagi paloslar, Andijonning Oyim qishlog'ida "qizil-oyoq" gilamlar to'qiladi.

Keyingi paytlarda O'zbekistonda kulolchilik ishlari anchagina yo'lga qo'yildi. Sopol buyumlarni yasash va unga bo'yoq berishda har bir shahar va tumanning o'ziga xos uslubi mavjud bo'lib, ustalar o'zlariga xos an'analarga egadir. Buxoro va G'ijduvon ustalari ko'proq qizg'ish-jigarrang bo'yoqlarda,

Rishton ustalari ko'kimtir, moviy havorang, Samarqand ustalari yashil-sariq rang tusda, Shahrisabz ustalari qizg'ish bo'yoqdan foydalanadilar.

O'zbekistonning qo'l hunar san'atida mis buyumlariga badiiy naqsh o'yish kasbi alohida o'rin tutadi. Asosan bu hunar ko'proq Qo'qon, Qarshi, Buxoro, Shahrisabz, Xiva shaharlarida rivoj topgan Naqqosh miskar ustalar tomonidan nozik shakllarda ajoyib ishlangan choy idish, qumg'on, choynak, barkash, kuldon, patnislar va xilma-xil buyumlarni har bir xonadonda uchratish mumkin.

Yog'ochdan sharq an'anasi asosida xilma-xil badiiy buyumlar ishlaydigan o'zbek yog'ochsozlari orasida alohida uslubga ega bo'lgan ustalar ko'p. Yog'och o'ymakorlik san'ati Xiva, Buxoro, Samarqand, Shahrisabz va Toshkentda ko'proq rivoj topgan. Uymakor ustalar o'z hunarlarini aso-san eshik, ustun, darcha, tepa tuynuk va shu kabi binokorlik qismlarini yasashda namoyen etib kelganlar. Hozirgi vaqtda ular o'z san'atlarini aholi, jamoat binolarini bezatishga baxsh etmoqdalar. Yog'och buyumlar do'konida turli xil buyumlarning (kiyim ilgichlar, shifonerlar, divan, stol-stullar) yangicha shaklda ishlanganiga ko'zingiz tushadi. Bularning ko'rinishi chiroyli, sodda, ishlatishda ancha o'n-g'aylik tug'diradi. Ular yangi yetishib chiqqan ustalarning ijodiy mahsulidir. Bu ishda yorqin bo'yoqlarni tanlagan bo'yoqchilarning ham hissasi katta.

Yog'ochga naqsh ishlash san'ati taxminan IV asrdan boshlangan. Badiiy jihatdan bezalgan gulli naqshdor o'rta asr yodgorliklari hozirgi davrga qadar saqlanib qolgan. Qadim zamonlardan boshlab madrasalarning to'sini, araqi, ustunlari, boylar yoki jamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan joylar, amaldorlar qurdirgan mehmonxonalar naqqoshlar tomonidan nafis (nozik) naqshlar bilan bezatib kelingan.

Madrasa devorlari va karniz oraliqlariga ganch ustalari nafis gullarni o'yib ishlashgan.

Naqqoshlik ayniqsa sabr-toqat, mustahkam asab, yuksak quntni talab qiluvchi hunardir. X asrda yashab o'tgan Qobusning nabirasi Kaykovus ham kasb-hunar o'rganish har bir yoshning burchi, deb hisoblagan.

Bola tarbiyasida hunar o'rganishning ta'siri, halol mehnat kabi axloqiy tushunchalar shubhasiz yuksak ma'no kasb etadi. Bu bilan insonlar o'rtasida do'stlik aloqalarini rivojlantirishga, turmush darajasini taraqqiy ettirishga yaxshi dalillar keltiriladi.

Kaykovus o'z zamonasining farzandlari mehnatsiz, ilm-hunarsiz na ilm cho'qqisiga, na ma'rifatga ega bo'li-shi mumkin emasligini o'zining hayotiy tajribasi orqali tushuntiradi. U: "Bilimni egallamoq uchun mehnat qilish, badanni dangasalikdan qutqarish foydalidir. Chunki dangasalik, ishyoqmaslik badanning buzilishiga, kasallanishiga sababchi bo'ladi. Agar mehnat qilib badanni o'zingga bo'ysindirmasang, sog'lom va baland martabali bo'la olmaysan..." - degan edi.

Kasb va hunar yoshlar vaqtining behuda o'tishiga yo'l qo'ymaydi. Hunar va kasb o'rganish yoshlarni har qanday nojo'ya xatti-harakatlardan xoli qiladi. Hayotda uchragan qiyinchiliklar oqibatida tugilishi mumkin bo'lgan yomon fikrlardan qaytishga o'rgatadi.

Jahonga mashhur bo'lgan buyuk olim va mutafakkirlar Aristotel, Al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Nosir Xisrav, Nizomiy Ganjaviy, Musli-hiddin Sa'diy, Umar Xayyom, Alisher Navoiy, Bedil, Bobur kabilar kishilik madaniyati taraqqiyotining rivoji uchun o'zlarining ilmiy-badiiy ijodlari bilan katta hissa qo'shganlar. Ular jozibador go'zalliklar insonlar qalbiga doimo shodlik baxsh etib, har qanday g'am-g'ussa, iztiroblarni yenga olishiga ishonganlar. Bobur o'z zamonasidagi badiiy naqshli irmoqlar bilan gul soluvchi naqqoshlar mehnatini yuksak qadrlab, ularni tez-tez o'z huzuriga chorlab, esdalik sovg'alar taqdim etgan va ular haqida: "Mehnatda sinalgan elda aziz", -deb maqol yaratgan.

A.Navoiy esa, naqqoshlar hunaridan zavqlanib, ularga el oldida boqiy umr tilagan. Bu olimlar naqsh gullarining topilishi va takomillashishiga, o'ymakorlik ishlarining davom etib rivojlanishiga o'z hissalarini qo'shganlar.

VII-VIII asrlardagi hukmdorlarning Varaxsha shahridagi saroylarida amaliy san'atning xilma-xilligi jihatidan kishini hayron qoldiradigan namunalari saqlangan. Arab bosqinchilarining bostirib kirishi tufayli bu davr O'rta Osiyo madaniyatini uch bosqichga bo'lish mumkin, ya'ni:

1. VIII va IX asr o'rtalarida shahar ichkarisida olib borilayotgan qurilish ishlari juda susayib ketdi.
2. IX va X asrning ikkinchi yarmida mamlakat Bag'dod xalifaligidan ozod bo'lgandan keyin shahar ichkarisida xarob joylarni qayta tiklash ishlari avj olib ketdi.
3. XI - XII asrlar va XIII asr boshlarida Urta Osiyoda feodal tuzum hukmronligida arxitektura va shahar qurilishlari yuqori darajaga ko'tarildi.

XVII - XVIII asrlarda ko'plab turar joy binolarini bezashda amaliy san'at asarlari qo'llanila boshlandi. XIX asrga kelib bezakning hamma turlariga xos qat'iy, aniq kompozitsiyalar ishlab chiqildi.

XIX asrning ikkinchi yarmigacha lojivor sarg'ish, qizil bo'yoqlar ishlatilib kelindi. XIX asr oxirlarida ochiq rangli bo'yoqlar, masalan, sariq sabzi, shingobi bo'yoqlar topildi. O'zbek naqshlarida bo'yoqlarning tuslari doim bir tekisda: quyuq, tekis, o'tkir tusli bo'yoqlar ishlatiladi. Masalan, qora tusdan oq tusga, jo'sha tusdan to'q yashil tusga, yashil tusdan sariq tusga o'tiladi.

Naqqoshlik san'ati haqida birorta ham kitob yoki maktab bo'lmagan. Ustalar hunarni ustozlaridan yoki otalaridan o'rganganlar. Naqsh ustalari shogirdlari yorda-mida boylarning mehmonxonalari, saroy va madrasalarni bezatib tirikchilik o'tkazganlar.

XX asrning 20-yillaridan boshlab O'zbekistonning ko'pgina shaharlarida badiiy san'at ishlarini rivojlantirish maqsadida artellar va kombinatlar ochiladi. Artellarda o'quvchilar uyushmasi tuzilib, har bir uyushmaga bir ikkitadan ustalar

biriktiriladi. Hunar o'rganuvchilar ishning murakkabligiga qarab 3 oydan 6 oygacha shogird bo'lar va shogirdlik vaqtida har oyda oylik va o'rganish uchun material hamda asbob-uskunalar bilan ta'minlanardi. Shogirdlik vaqti tugagandan keyin ular imtihon topshirib, qilgan ishlariga va bilimlariga qarab malaka darajasini olardilar. Toshkentda P.P. Benkov nomidagi Rassomlar tayyorlash maktabida 1952/53 o'quv yilida amaliy san'at bo'limi ochilib, bu yerda birinchi tashkil etilgan o'quv ishlab chiqarish kombinatini bitirib chiqqan ustalar va O'zbekistonda nom chiqargan xalq ustalari dars berishdi. Bular orasida Yoqubjon Raufov, Muhiddin Rahimov, Jalil Hakimov, Mahmud Usmonov, Toir To'xtaxo'jayev va boshqalar bo'lgan.

Toshkentda badiiy amaliy san'at sohasida kasb-texnika maktabi ochiladi. Maktab qoshida o'ymakorlik, miskarlik, zargarlik va gilamchilik ustaxonalari tashkil qilinadi.

Hozirgi vaqtda ustalar o'z shogirdlari bilan birgalikda teatr, klub va muzey binolarini naqsh bilan bezab, mehnatlarini elga manzur etmoqdalar. Bundan tashqari, ko'rgazmalar uchun badiiy buyumlarini ishlab o'z mahoratlarini namoyish qilmoqdalar.

Keyingi yillarda xalq san'atiga bag'ishlangan qator kitoblar nashr etilmoqda. Masalan, o'zbek xalqining atoqli naqsh ustasi Qosimjon Olimjonovning ijodiga bag'ishlangan "Toshkent naqshi", toshkentlik o'ymakor usta Maqsud Qosimov ijodiga bag'ishlangan "Toshkent o'ymakorligi", xorazmlik usta Abdulla Boltayev ijodiga bag'ishlangan kitoblar shular jumlasidandir. Bunday kitoblar yosh naqqoshlarni tarbiyalashda, o'z hunar va malakalarini yanada takomillashtirishda, zamonaviy ijodiy ishlar yaratishda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.Bulatov. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. Toshkent-1991 yil.
2. M. Pritsa «Toshkent ganchkorligi»
3. Badiiy adabiyotlar nashriyoti. 1960 yil.
4. S.Bulatov. O'zbekiston san'ati tarixi. Toshkent 1991 yil.
5. T.Abdullayev XIX-XX asrlarda O'zbekiston kandakorlik san'ati. Toshkent 1994 yil.
6. R.Xasanov. Amaliy bezak san'ati metodikasi. Toshkent 2003 yil.